

HISTORIE ČASOPISU POLITICKÁ EKONOMIE (ČÁST I: 1953 – 1957)

Jiří ŘEZNÍK

1. Úvod

Časopis Politická ekonomie začal vycházet počátkem roku 1953 jako „nástroj koordinování, podněcování a usměrňování teoretické práce“ (K zasedání ÚV KSČ..., 1954, s. 6). Byl to čtvrtletník, vydávaný Kabinetem ekonomie tehdy zakládané Československé akademie věd (1953). Zároveň začal vycházet Ekonomický časopis v Bratislavě, jehož vydavatelem byl Kabinet ekonomie Slovenské akademie věd a umění (od roku 1956 Ekonomický ústav Slovenské akademie věd), který byl pokračovatelem ročenky Slovenské akademie Oeconomica Slovaca (1948 – 1952).

V té době čtenáři mohli již číst periodika Plánované hospodářství (od r. 1948), Finance a úvěr a Sovětská věda – Politická ekonomie (od r. 1950). V polovině 50. let bylo registrováno 13 časopisů s hospodářsko-technickým zaměřením (Soukup, 1957). V roce 1953 byla založena Vysoká škola ekonomická v Praze jako pokračovatelka Vysoké školy politických a hospodářských věd (1948 – 1953), která v roce 1993 převzala vydávání časopisu.

Při této příležitosti redakční rada ve svém prohlášení vyzvedla, že časopis „...Politická ekonomie si jako jediné české, ekonomické, vědecké periodikum klade za cíl rozvíjet a kultivovat ekonomickou teorii, a i když od svého prvního čísla v roce 1953 prošel mnoha peripetemiemi, zůstává dokumentem své doby.“

V časopisu v průběhu jeho dlouholetého vydávání byla postupně otevírána nejrozumnější ekonomická témata, odehrávaly se zde významné ideové střety. Několik generací ekonomů zde publikovalo výsledky svého bádání. Pokusím se v několika statích tento vývoj rekonstruovat tak, jak by mohl být viděn především očima čtenáře tohoto odborného periodika. Nejde mi tedy o vývoj ekonomické teorie v Československu v období vydávání tohoto časopisu, ale o to, jak a čím tento časopis, jeho redaktoři a přispěvatelé ovlivnili vývoj ekonomického myšlení a jak by se tento vývoj jevil tomu, kdo by měl k dispozici pouze tento pramen.

Předem je nutné připomenout, že Politická ekonomie (PE) začala vycházet po ukončení vydávání časopisu Národohospodářský obzor a po nuceném odchodu K. Engliše z Prahy do Hrabyně u Opavy, což vrhlo dlouhý stín na další vývoj ekonomie jako společenské vědy.

2. Ve Stalinově stínu

Vývoj dosavadního ekonomického myšlení v Československu obecně a Englišova významu zvláště byl zhodnocen v referátu V. Kaigla na plenárním zasedání ČSAV v lednu 1954. Kaigl sice vyzdvihl vydání *Základů marxistické ekonomie* Antonína Ulrycha-Kamenického jako první marxisticko-leninské učebnice politické ekonomie napsané mimo Sovětský svaz, avšak na druhé straně „v té době zamořovaly vysoké školy kapitalistické republiky myslí dorůstající inteligence oficiálně podporovanou a propagovanou změtí buržoasních učen a teorií, jejichž jediným cílem bylo zatemňovat zlořády kapitalismu a podepírat hroutící se kapitalistický řád. Za vědu byl vydá-

ván eklekticismus Rašínů, Horáčků, Mildschuhů. Za hvězdu ekonomické školy byl vydáván Engliš, jehož vyumělkované, zdánlivě tak logické teorie úplně zkrachovaly tváří v tvář strašlivé skutečnosti kapitalistické krise, a který sám, jako přední exponent zahraničních i československých monopolů, se pokoušel krkolomnými konstrukcemi zastírat stupňované ožebračování našeho lidu a vlastizrádnou politiku české velkoburžoasie. Tento oficiální sbor buržoasních pavědců pak doplňovali sociálně demokratičtí reformisté, kteří, v čele se zrádcem Mackem, pokračovali v tradici Masarykova zatemňování a falšování marxismu a pokoušeli se nahradit marxistickou politickou ekonomikou módní imperialistickou teorií Keynesovou. K tomu pak přistoupilo za okupace matení mysli části naší inteligence nacistickými „teoriemi“ řízeného hospodářství. Toto vše tvořilo veliký balvan, jež po osvobození museli nečetní marxističtí ekonomové nejprve rozbít a odstranit z cesty, aby bylo vůbec možno začít rozvíjet ekonomickou vědu“ (Plenární ..., 1954, s. 132).

Pro dokreslení tehdejší společenské situace stačí uvést několik zdánlivě okrajových skutečností:

- podle příkladu Leningradské univerzity měly být vysokoškolské přednášky na kurzech politické ekonomie stenografovány za účelem kontroly učebního procesu příslušnou katedrou a fakultní vědeckou radou (Hronský, 1954, s. 377);

- za opoždění nového vydání Marxova Kapitálu hlavní vinu nesli „příslušníci Slánského záškodnického centra, kteří usilovali brzdit propagaci a další rozvoj marxistické teorie“ (Oliva, 1954, s. 16; Hronský, 1954, s. 363). Ještě v r. 1955 Bálek obviňoval spiklenecké centrum z přílišného preferování lehkého průmyslu, z plýtvání a rozptylování investic. Za zmínku stojí, že výše uvedený Kaigl, který se rovněž velmi ostře vyslovil k působení tzv. záškodníků (srovnej též Plenární ..., 1954), vřele uvítal výsledky XX. sjezdu KSSS v roce 1956, který podle něj „ozářil světlelem revolučního učení marxismu-leninismu všechny nejdůležitější stránky soudobého vývoje lidstva“ (1956, s. 81);

- obsáhlé utajování ekonomických informací se stalo „jednou z vážných překážek rozvinutí vědecké práce“ (K zasedání ÚV KSČ ..., 1954, s. 6); „V poslední době se mezi našimi teoretickými pracovníky v oboru statistiky a ekonomických disciplín vůbec, stala jednou z nejvíce diskutovaných otázek otázka nepřístupnosti statistických údajů“ (Kašpar, 1956, s. 318);

- sestavovaly se seznamy kulaků, v nichž se ocitli i střední rolníci; ekonomické páky (např. výkupní povinnost, dodávky hnojiv apod. se používaly nejen k podpoře JZD, ale někde také k nepřímému přinucení vstupu rolníků do družstev; někde bylo používáno dokonce přímého donucování rolníků ke vstupu do JZD (Stočas, Mysliveček, 1955).

Přesto i v této atmosféře začaly probíhat na stránkách Politické ekonomie prudké polemiky. V roce 1954 tehdejší ředitel Ekonomického ústavu ČSAV a vedoucí redaktor PE, již zmiňovaný V. Kaigl, vydal dlouho avizovanou publikaci *Problémy působení a využívání ekonomických zákonů*, která měla reprezentovat úroveň tehdejšího oficiálního ekonomického výzkumu. Následně PE zveřejnila velmi kritickou recenzi této knihy, končící slovy: „...knihy ... není vcelku prací, která by mohla přispět k rozvoji ekonomické vědy, k její propagaci a praktickému využívání“ (Halaxa, Kříšková, 1955, s. 257).

Rok 1953

V roce zahájení svého vydávání byla PE řízena redakční radou ve složení Vlastimil Halaxa, Jiří Karlík, Otto Šik, Richard Wagner, vedoucím redaktorem byl Vladimír Kaigl a tajemníkem redakce Vladimír Smetana. Cena jednoho čísla byla stanovena na 6 Kčs. Předplatné na rok činilo 24 Kčs. Byla vydána čtyři čísla o celkovém rozsahu 304 stran. Příspěvky v časopise byly dle svého obsahu roztrženy na Úvodníky, Stati, Z lidových demokracií, Ze světa kapitalismu, Diskuse, Recenze, Z vědeckého života a Bibliografie.

V prvním čísle byly otištěny statě o úkolech ekonomické vědy (Kaigl) a o teorii produktivity práce (Halaxa), v dalších číslech byly publikovány články o výstavbě VŠE v Praze (Sedlák), teorii kapitalistické ekonomiky (Pinc) a o přechodném období (Hušek, Kaigl, Kautský). Podle článků o měnové reformě v r. 1953 (Blažej, Stočes, Tuček), ale i dalších statí v následujících ročnících, bylo její provedení nezbytným předpokladem k zrušení lístkového systému a zahájení politiky snižování cen, „aby nebyly zhodnoceny thesaurantům – na úkor pracujících – jejich nahromaděné hmotnosti, namnoze temného původu...“ (Blažej, 1953, s. 148).

Již v tomto ročníku byla zahájena debata o úloze nabídky a poptávky, hodnoty, cen a trhu v podobě polemiky o působení zákona hodnoty za socialismu, věcném to evergreenu ekonomické vědy, samozřejmě nejen v tehdejší Českoslovenku. V posunech názorů ekonomů na význam a řešení těchto otázek se odráží zřetelně vývoj jejich názorů na fungování a rozvoj ekonomiky. Aby bylo možné poněkud lépe pochopit stav ekonomického myšlení v tehdejší době, tápání i odvalu na toto téma píších autorů, jejich kompromisy i kotrmelce, je potřebné alespoň v náznaku se vrátit zpět o dvě desetiletí, kdy budoucí přispěvatelé i čtenáři PE se ve valné většině pilně učili psát a číst.

Do jejich životů vstoupila „strašlivá hospodářská krize, již započalo třetí desetiletí a jejíž konec nelze ani dnes po pěti letech dohlédnout...“, která „... vzbuzovala nezbytně pozornost celé veřejnosti: nejenom pozornost dnešních obětí krize, nýbrž i pozornost těch, kteří se právem bojí, že se mohou v době více méně blízké státí ještě její obětí. ... veřejné mínění ztratilo víru v úspěšnost volné hry hospodářských sil a upíná křečovitě naději v soustavu opačnou: v plánovitě hospodářství. ... Není snadné opustiti myšlenkovou soustavu, v níž jsme vyrůstali. Není snadné rozhodnout se pro novou soustavu ... otázka hospodářského plánování je dnes nejdůležitější otázkou politickou“ (Winter, 1935, s. 3-4; srovnej též Šik, 1990).

Přesně s tímto ideovým vybavením, jehož ústředním bodem byla myšlenka, že celospolečenské hospodářské plánování může úspěšně a zcela nahradit anarchii konkurenčního boje výrobců zboží, se museli neustále a klopotně vyrovnávat ti, kdož se zamýšleli nad těmito tématy, přesně tyto (nejen) psychologické bariéry museli začít překonávat.

Výše uvedenou diskusi začal v druhém čísle O. Kraus kritikou referátu M. Kadlece s názvem Výroba zboží a zákon hodnoty (publikovaného v časopise Sovětská věda – Politická ekonomie, 1952, č. 6) na I. celostátní konferenci ekonomů v listopadu 1952, věnované Stalinově práci *Ekonomické problémy socialismu v SSSR*. Ten nejdůležitější – a ve svých implikacích nejproduktivnější – postulát zazněl už v tomto prvním příspěvku: „Nedodržoval-li by socialistický stát při tvorbě tuto rovnici (tj. rovnici, že suma cen se rovná sumě hodnot – pozn. autora), počal by se živelně prosazovat zákon hodnoty vznikáním poruch nejružnějšího druhu. ... při chybné cenotvorné politice socialistického státu se úhrn státem stanovených cen nemusí rovnat úhrnu hodnot ... působení zákona hodnoty se projeví vznikem disproporcí a živelním vytvářením jiných cen než státních, např. černých cen neb cen na neorganizovaném trhu (selském, kolchozním) atd.“ (Kraus, s. 134, 135; viz též Burešová). Až ve svém pátém ročníku PE zveřejnila překlad článku W. Bruse, který tuto ideu bude rozvíjet, by• poněkud v oslabené podobě: „... musíme použít takových kategorií, jako je cena, vlastní náklady, rentabilita, úvěr atd., abychom dosáhli výsledků, které jsou v souladu s požadavky zákona plánovitého (proporcionálního) rozvoje...“ (1957, s. 96).

Tento Krausův teorém se proto ne náhodou stal předmětem ostrého výpadu O. Šika, podle něhož zákon hodnoty vyjadřuje určitý vztah mezi soukromými producenty zboží a cena je peněžním výrazem hodnoty zboží. Šik konstatoval, že „soudruh Kraus prostě ignoruje omezený rozsah zboží výroby za socialismu“ (Šik, 1953, s. 194). Naproti tomu Burešová napsala, že sice zákon hodnoty působí za socialismu

v takových hranicích, jaké mu společnost na podkladě jiných ekonomických zákonů vymezila, ale že „regulující funkce zákona hodnoty se v poptávce spotřebitelů projevuje tím, že pracující na základě svých příjmů provádějí výběr zboží, výběr užitečných hodnot“ (1953, s. 204).

První etapa této diskuse, která získala podobu rozpravy o rovnosti cen a hodnot za socialismu (kromě výše uvedených autorů srovnaj ještě Král, Nentvich, Oliva) byla ukončena 15. 4. 1954 poradou zástupců kateder politické ekonomie vysokých škol a diskutujících, svolanou redakční radou PE. Na závěr této rady „všichni diskutující prohlásili, že od svých napsaných a vyslovených názorů neustupují“ (Závěr diskuse o rovnosti ..., 1954, s. 283).

Rok 1954

Kabinet ekonomie se od 1. ledna 1954 přeměnil na Ekonomický ústav s jedenácti vědeckými a čtyřmi administrativními pracovníky. Jeho ředitel Vladimír Kaigl vykonával též funkci vedoucího redaktora časopisu, výkonným redaktorem byl Vladimír Smetana. Jako členové redakční rady jsou uváděni Vlastimil Halaxa, Miroslav Hiršl, Eduard Němeček, Ferdinand Stočes, Otto Šik, Richard Wagner. V návaznosti na vznik Ekonomického ústavu začal být časopis v roce 1954 vydáván jako dvouměsíčník. Cena jednoho čísla byla stanovena na 6 Kčs. Předplatné činilo 36 Kčs, celkový rozsah byl 424 stran. Příspěvky v časopise byly roztříděny na Úvodníky, Stati, Věda v zemích lidových demokracií, Diskuse, Ze světa kapitalismu, Dokumenty, Recenze a Z vědeckého života.

Na diskusi o souvztažnosti cen a hodnot navázala debata o předmětu úsekových ekonomik, jejíž průběh zaznamenal příspěvek Slámy a Boráka. V tomto ročníku podobně jako téměř ve všech dalších ročnících nalezneme články hodnotící hospodářskou situaci ve světě (Hiršl, Kautský) i v Československu (Dvořák). Vergner i Halaxa začínají kromě zaznamenávání úspěchů hovořit o vážných disproporcích ve vývoji národního hospodářství. Jako pokus o komparativní analýzu je možné brát (i když pro někoho možná trochu propagační) článek Československý státní rozpočet a jeho přednosti před kapitalistickými státními rozpočty.

Lze zde nalézt překladové články o ekonomické teorii Mikuláše Koperníka (Górski), o vývoji teorie efektivnosti investic v SSSR a Polsku (Secomski), články o rozvoji ekonomické vědy v Maďarsku a Polsku (Nagy, Szabó, Przelaskowski, Ze života...), článek o vývoji teorie hodnoty (Roth) a též dva články teoretičtějšího zaměření (Fišer, Kaigl). Kaiglův příspěvek lze brát jako pokus o rozvinutí teorie (souhrnného) spotřebitele a teorie (ne)rovnováhy v podmínkách centrálně plánované ekonomiky. Velká pozornost byla tehdy věnována ekonomice zemědělství a s ním souvisejícího družstevnictví (Karlík, Kraus).

Poměrně četné, ale roztroušené články po všech ročnících Politické ekonomie o regionální (prostorové) ekonomii a ekonomice začal svým článkem Blažek a věnoval jej problematice vymezování hospodářských oblastí v Československu. Na něj tematicky navázal článek Janů (1955) o vlivu dopravních nákladů na ekonomiku stavebnictví a o dva roky později zpráva o konferenci o členění Československa na hospodářské oblasti (M. S., 1957).

Na článek Halaxy v prvním čísle PE a na materiál Státní knihovny společenských věd v rubrice „Ze světa kapitalismu“ v posledním čísle (s názvem Akce produktivita ...) navázal článek o podobě a cílech snahy o zvyšování produktivity práce v kapitalistických státech (Zicha). Zájem o toto téma vyplynul z úkolu „... odhalovat lživost současných nepřátelských ekonomických teorií a jejich služebnost úhlavnímu nepříteli lidstva – americkému imperialismu“ (Kaigl, 1953, s. 20).

Rok 1955

V roce 1955 Vladimír Kaigl nadále vykonával funkci vedoucího redaktora časopisu a výkonným redaktorem zůstával Vladimír Smetana. Odešel O. Šik a do redakční rady přišli Stanislav Bálek, Josef Brčák, Václav Kvěš a Jaroslav Vejvoda. Jejím členy zůstali Vlastimil Halaxa, Miroslav Hiršl, Eduard Němeček, Ferdinand Stočes a Richard Wagner. Jedno číslo bylo prodáváno za 4 Kčs. Předplatné na šest čísel činilo 24 Kčs. Celkový rozsah se zvýšil na 503 stran. Obsah ročníku byl rozčleněn na Úvodníky, Stati, Konsultace, Recenze, Věda v zemích lidové demokracie, Dokumenty, Z mezinárodního dělnického hnutí, Výměna zkušeností a Z vědeckého života. V některých případech se součástí statí stávala v tomto roce relativně obsáhlá dvoustránková cizojazyčná (i vícejazyčná) resumé. Ve čtvrtém čísle ročníku byl prvním ruským resumé opatřen článek Z. Sokola, anglickým článek G. Wheelera, prvními ruskými a francouzskými resumé současně byly opatřeny články S. Bála a V. Nachtigala. Od roku 1956 byly stati vesměs doplňovány ruským a anglickým resumé. V tomto ročníku také debutovali dva autoři (W. Komárek a V. Nachtigal), kteří budou publikovat na stránkách Politické ekonomie své názory též po r. 1990.

Zmizení rubrik „Diskuse“ a „Ze světa kapitalismu“ je možná náhodné, možná však souvisí s vnějším prostředím, vnějšími podněty i se změnou složení redakční rady. První číslo nového ročníku vyšlo 20. 2. 1955 po zasedání ÚV KSČ 10.–11. února téhož roku, věnovaného zemědělství, které v té době nebylo právě v nejlepší kondici.

Jsmo v době, kdy zemědělská výroba nedosáhla ještě své předválečné úrovně (Rubík) a kdy výdaje jednotlivců na potraviny tvořily zdaleka největší podíl jejich celkových výdajů, kdy – podle tehdejší terminologie – vztah zemědělství a průmyslu, města a venkova, dělníků a rolníků byl bedlivě sledován a kdy články na tato témata tvořily v souvislosti se zakládáním a vývojem zemědělských družstev dlouhodobě podstatnou část obsahu jednotlivých ročníků časopisu. Jen v tomto ročníku z celkového počtu 16 statí se této problematice věnovalo 6 statí (Stočes a Mysliveček, Količ, Nikl, Precioso, Sokol, zčásti i Pernica).

Ze všech těchto důvodů hned první článek Stočese a Myslivečka se stal – zjednodušeně řečeno – pro prosazování zásady zpružnění tvorby cen zemědělských komodit nejenom předmětem kritiky Nikla v čísle druhém téhož ročníku, který obhajoval princip dlouhodobé stabilizace nákupních a výkupních cen zemědělských produktů v kombinaci s principem snižování cen průmyslového zboží, ale dostalo se mu též ostrého odsouzení v redakčním úvodníku Za správné chápání marx-leninského učení o svazku dělníků a rolníků v čísle třetím.

Stočesův a Myslivečkův materiál byl původně zpracován v podobě referátu pro III. ročník letního soustředění ekonomů ve dnech 22.–28. srpna 1954 na zámku Štířín a byl kladně hodnocen pro svou konkrétnost – i přes „teoretickou nedopracovanost, izolované závěry a nedostatečné zpracování faktického materiálu“ –, protože „mladí soudruzi se chopili závažného úkolu být průkopníky dalšího rozvoje politické ekonomie, která zkoumá ekonomické otázky na faktickém materiálu a tak jedině může pomáhat hospodářské praxi. Tuto metodu označuje pracovní předsednictvo soustředění za jediné možnou pro další rozvoj politické ekonomie“ (Zpráva pracovního..., 1954, s. 420).

Tento úvodník nejprve zhodnotil dosavadní vývoj řešení tzv. rolnické otázky, z něhož vyplývalo, že

„– zakrývání vlastních nedostatků v hospodářsko-organisátorské práci objektivním charakterem působení ekonomických zákonů žene vodu na mlýn sociál-demokratické teorii živelnosti, fetišisaci objektivit ekonomických zákonů a hlásání bezmocnosti Komunistické strany Československa a vlády Národní fronty proti působení na příklad zákona hodnoty v naší ekonomice;

– všechny názory, které by konec konců hlásaly, že zákon hodnoty působí jako živelný nebo základní regulátor výroby v našem zemědělství, musí být proto nevědeckými, protimarxistickými a kdo by usiloval, aby takto působil zákon hodnoty, to by mohl být jen nepřítel socialismu. ... Významným nástrojem podstatného omezení regulujících funkce zákona hodnoty je úroveň hospodářsko-organi-

sátorské práce státu stojící na vědeckých základech. ... základem vědecko-badatelské práce se musí stát studium a řešení problémů zvyšování produktivity práce našeho zemědělství;

- názory o nutnosti podstatného zvýšení výkupních cen a snížení výkupních norem, o nezbytnosti maximálního rozšiřování „volného trhu“ a podobně, znamenaly by při uskutečnění v praxi poddat se živelnosti a anarchii v rozvoji zemědělské výroby, znamenaly by podporu kulaků a spekulantů, zvýšení cen zemědělských výrobků, pokles reálných mezd, vážné ohrožení rozvoje ostatních odvětví národního hospodářství;

- podobné chybné názory se vyskytly i v článku F. Stočese a F. Myslivečka, kteří jednostranně redukuje uplatňování principu hmotné zainteresovanosti družstevníků, individuálně pracujících rolníků na dalším zvyšování zemědělské výroby na otázku cen a norem. ... otázka rentability zemědělské výroby závisí v první řadě na její vysoké intenzitě, na splnění a překračování výrobních úkolů, na rychlém růstu produktivity práce;

- uplatnění názorů uveřejněných ve jmenované stati znamenalo by vystavit tvoření výkupních norem a cenovou politiku živelnosti, podříditi ji zákonům neorganizovaného trhu, uvolnit působení zákona hodnoty jako živelného regulátoru zemědělské výroby; domyšleno do důsledků – likvidovat centralizované zásobování“ (s. 188, 194, 195).

Na závěr úvodníku, který takto zřetelně uváděl ideologicko-politické hledisko do vědecké diskuse ekonomů otevřeně se hlásících výlučně k jedné ortodoxii, bylo uvedeno, že

„– za uveřejnění zmíněného článku ... , v němž byly závažné politické chyby, je odpovědná redakční rada. Hluboká kritika článků v našem stranickém a odborném tisku byla podnětem k důkladnému rozboru práce redakční rady;

- v práci redakční rady se v minulosti vyskytovaly vážné nedostatky. Hlavní z nich spočívají v nedostatečné organizaci a vedení redakční rady a dále v tom, že redakční rada nepracovala jako kolektivní orgán, že mnohé články, a mezi nimi právě článek soudruhů Stočese a Myslivečka, byly dány do tisku bez předcházející důkladné diskuse. Vážným nedostatkem bylo, že neexistoval tematický plán a byla naprosto nedostatečná spolupráce s autory;

- prohloubení tematického plánu, jakož i řada opatření ke zlepšení redakční práce, především uplatňováním kolektivního projednávání článků, přispějí nepochybně i k tomu, aby časopis Politická ekonomie plnil své úkoly podstatně lépe než dosud;

- do tematického plánu ... budou zařazeny stati, řešící ... základní ekonomické otázky rozvoje zemědělství“ (s. 195-196).

Článek Stočese a Myslivečka sám o sobě nelze brát jako agitaci za rozvoj volného trhu, nebo se v něm např. uvádí, že svazek rolníků a dělníků je svazkem výrobním, organizačním a tržním a že jeho charakter je určen vládnoucími výrobními vztahy, že má zvýhodňovat JZD, že snižování cen zemědělské produkce závisí na zvyšování její produktivity, že velikost příspěvku na krytí celospolečenských potřeb do rukou státu z průmyslu a zemědělství závisí na hospodářsko-politických úkolech státu v daném období, že kdyby mechanizace zemědělství byla prováděna výlučně a úplně formou tržních vztahů, bylo by to nevýhodné pro pracující rolníky a podlamovalo by to kolektivizaci.

Kromě výše uvedených materiálů lze v tomto ročníku nalézt recenze některých význačnějších publikací (Oliva, Smetana, Olšovská, Tlustý). Recenze *Učebnice politické ekonomie* od V. Kaigla, A. Červinky, F. Stočese, J. Vejvody a M. Hiršla byla však pouhým konspéktem českého překladu sovětské učebnice *Politická ekonomie* (Praha, SNPL 1955). Nemohu zde nezmínit překladové stati J. Kuczynského o vývoji tzv. dělnické aristokracie a L. Zienkowského o metodice výpočtu národního důchodu, na který pak navázala již zmínovaná původní sta• V. Nachtigala.

Dále zde byly otištěny stati o zahraničních ekonomických vztazích (Černianský, Ryska), statě o industrializaci Československa (Turčan, Gerloch, Bálek), sta• o anglické klasické ekonomii (Šmejkal) a sta• o státně monopolistickém kapitalismu (Pav-

lat), která předznamenala pozdější diskusi o tomto jevu na stránkách PE. V následujícím roce se tomuto tématu věnoval Zieschang (1956). Další rok se tématu působení vojenských výdajů na průmyslový cyklus věnoval Langr (1957).

Současně V. Pavlat zveřejnil na totéž téma recenzi českého překladu knihy E. Vargy *Základní otázky ekonomiky a politiky imperialismu (po druhé světové válce)* a knihy V. Perloa *The Income Revolution*. Z první z nich stojí za to ocitovat myšlenku, kterou rozpracoval o něco dříve M. Friedman: „Správnost teoretického rozboru ekonomických jevů a procesů je prověřována praxí. Současný vývoj hospodářství jasně ukáže, zda daný rozbor správně odhalil vývojové tendence a zda závěry, k nimž se došlo, plně a pravdivě odrážejí skutečnost. Ekonomický rozbor tedy nesměřuje jen do minulosti, nechce jen analyzovat to, co již bylo (to je úkolem především dějin národního hospodářství), ale má umožnit i určitou vědeckou předpověď do budoucnosti“ (Pavlat, 1955, s. 265).

Ve stejném čísle PE zaznamenal Kaigl jednu takovou předpověď, učiněnou na konferenci „Přechodné období od kapitalismu k socialismu v NDR“, kde řada diskutujících ohledně situace v západním Německu vyslovila názor, že „současná konjunktura je konjunkturou příprav na zbrojení, která v sobě obsahuje krisové zárodky, takže západoněmecká měna je labilní a vyvíjí se k inflaci.“ Nebo z jiného soudku: „Lze počítat s tím, že v intenzitě výroby bude čs. zemědělství koncem druhé pětiletky (v roce 1960 – pozn. autora) převyšovat mimo jiné Francii a Rakousko“ (Rubík, 1957, s. 14).

Na výše uvedené konferenci měl hlavní referát Fred Oelssner, člen politbyra ÚV SED, ve kterém uvedl, že v NDR nová státní moc nevznikla jako důsledek lidové demokratické revoluce, nýbrž byla zřízena shora, sovětskou vojenskou správou. Za pomoci této státní moci se dělnické třídy podařilo vytvořit novou organizační jednotu, upevnit svazek s pracujícími rolníky a sjednotit kolem sebe všechny demokratické síly. Státní moc za pomoci širokých mas provedla revoluční změny, které v první etapě plnily úkoly buržoasně demokratické revoluce a v druhé etapě (od r. 1949 – 1950) plnily úkoly socialistické revoluce (viz Kaigl, 1955).

Praktické zkušenosti z budování NDR, předtím též asi z obsazení pobaltských zemí, ukázaly, že instituce sovětského typu lze vyvážet nebo alespoň ochránit jejich fungování všude tam, kam vkročí noha vojáka, chránícího zájmy Sovětského svazu. Určitá část společnosti vždy bude kolaborovat, i když jedna špatná zkušenost již byla udělána ve Finsku, kde autorita loutkové vlády „sahala jen tak daleko, kam až postoupilo sovětské vojsko“ (Laski, 1948, s.57).

Rok 1956

V roce 1956 vedení redakce zůstává neměnné, výkonným redaktorem se stal Vladimír Landa. Cena jednoho čísla i předplatné se nemění, celkový rozsah se zmenšil na 484 stran. Zjednodušilo se rozčlenění příspěvků na Státi, Konsultace, Recenze a nové knihy, Informace, Z mezinárodního dělnického hnutí, Z vědeckého života, Ze zahraničních časopisů a Konjunkturní přehled.

V roce 1956 většinu příspěvků – s několika dále uvedenými výjimkami – představují materiály, které mají význam především jako dokumenty doby (Kutta). Avšak např. zkoumání tehdejšího centrálně plánovacího mechanismu tvorby cen a jeho postupných modifikací představuje experimentální materiál, který umožňuje posuzovat jako v laboratoři z hlediska tržního mechanismu utváření a působení cen v extrémních podmínkách (např. při neexistenci skutečných peněz, soukromého vlastnictví). Ještě dnes má pro ekonomické teoretiky význam se ptát, v čem byly slabiny chozrasčotu (Průša), proč např. předpověď o rozkladném působení automatizace a jaderné energie na kapitalistickou společnost (srovnej Francis, 1956) nebyla z dnešního pohledu právě nejúspěšnější. V následujícím ročníku snad jako odpověď na tuto i jiné

mylné předpovědi byl publikován jejich kritický rozbor v podobě překladu článku (Berman, 1957).

Dnešního čtenáře by snad mohly zaujmout stati o podílu zemědělství na národním důchodu (Houška), o českém překladu třetí části Marxova Kapitálu (Oliva), o americkém zemědělství, (Wheeler), o národním bohatství (Houška), o českém ekonomovi (Oliva), o Keynesově teorii (Foerster), o hospodářském vývoji Německa (Langr, Zieschang), o indické ekonomice ve vztahu k zahraničnímu obchodu (Švejnár), hlavně pak sta• o zkoumání změn poptávky a nabídky na podkladě statistiky ročních účtů (Kohoutek).

Ročník 1956 byl uzavřen statí věnovanou aktuální hospodářské situaci kapitalistických zemí, která je opatřena touto poznámkou: „Redakce uvádí konjunkturní přehled, i když s některými vývody autora nesouhlasí“ (Mikulec, s. 439). Tento článek měl své pokračování i v následujícím ročníku.

Z recenzí zaujmou příspěvky Čížkovského, Střidy, Langra a především Vraného. Nakonec je vhodné zmínit informaci o průběhu kongresu o plánování měst (Votrubeček), informaci o mezinárodním semináři studentů-ekonomů z 26 zemí (Wagner, Tlustý, Žižka), věnovaný konfrontací různých pohledů na národohospodářské plánování, mezinárodní hospodářskou spolupráci a na výuku ekonomie.

3. Bez Stalina

Téměř na rok a den po zveřejnění redakčního úvodníku Za správné chápání marx-leninského učení o svazku dělníků a rolníků sluncem XX. sjezdu KSSS ozářený Kaigl (viz výše) na základě rozboru faktu, že při téměř třetinovém podílu průmyslové výroby socialistických zemí na světové průmyslové výrobě obrát zboží mezi zeměmi socialistické soustavy činí pouhých 8 % světového obrátu zboží, napsal pro č. 4 úvodní sta• Mezinárodní dělba práce v socialistické světové soustavě (1956), která poprvé v PE kritizovala Stalina: „ekonomická věda se začala vymaňovat z pout, která pro ni znamenala Stalinova formulace o dvou paralelních světových trzích, a v letech 1954 – 1955 dospěla k prvním objevům o vzniku socialistické světové soustavy ...“, a která byla význačná pro další vývoj ekonomického myšlení v několika ohledech:

- otázka rentability ukazuje, že „zákon hodnoty hraje v našem hospodářství daleko větší úlohu než jsme dosud přiznávali“; „zákon hodnoty v socialistické světové soustavě, v níž jako vlastníci zboží vystupují suverénní socialistické státy, bezesporu v dosti široké míře působí nejen na oběh, nýbrž i na výrobu“;

- při stanovení cen v zahraničním obchodě se socialistickými státy „bude nutné přihlížet i k současným cenám na světovém kapitalistickém trhu“ (s. 245);

- Československo může mít jiné zájmy než Sovětský svaz: „Pro Sovětský svaz se stává mezinárodní dělba práce důležitou. Pro nás je životně nezbytnou“ (s. 247);

- při stupňující se ekonomické integraci a rychlém zvyšování produktivity práce ve světě kapitalismu vůbec a v západní Evropě zvláště „jde o to předstihnout nejvyspělejší kapitalistické země nejen ve výrobě na jednoho obyvatele u ... základních surovin a energetických zdrojů, nýbrž i v účinnosti využití“.

Rok 1957

V roce 1957 k dosavadním členům redakční rady (Stanislav Bálek, Josef Brčák, Vlastimil Halaša, Miroslav Hiršl, Eduard Němeček, Ferdinand Stočes, Jaroslav Vejvoda, Richard Wagner) přibyl Lubomír Kružík, František Kutta, Vladislav Pavlat, Otakar Turek a Jan Vaněk, odešel Václav Kvěš. Vedoucím redaktorem je nadále Vladimír Kaigl. Spolu s Vladimírem Landou funkci výkonného redaktora zastává Ta•ána Olšovská.

Tyto změny zřejmě souvisí s rozhodnutím o rozšíření časopisu v závěru předcházejícího roku. Ročník měl 10 čísel o celkovém rozsahu 888 stran, cena jednoho čísla se nemění, předplatné na celý ročník činilo 40 Kčs. Obsah ročníku lze rozdělit na Články, Diskuse, Stati, Konsultace, Věda v socialistických zemích, Ze zahraničních časopisů, Z vědeckého života, Recenze a zprávy o knihách a Informace.

Osu ročníku tvoří původní a překladové příspěvky o problematice výuky politické ekonomie (kapitalismu) na vysokých školách různého zaměření (Janiš, Smetana, Sokol, Vaněk, Wysocki), o přeměnách zemědělství (např. Havlíček, Karlík, Kubát, Rubík, Stočes, Šedivý, Štefanovič), o mezinárodních ekonomických vztazích (Černianský, Mervart), o produktivitě práce (Tlustý), o vývoji kapitalistických států (Langr, Mikulec), zbídačování dělnické třídy za kapitalismu (B. K., Hiršl, Sládek), teorii kapitalismu (Halml), teorii reprodukce (Urban) a opět o Číně (Kautský). Jsou otevřena nová témata: ceny (Kocman), technický rozvoj (Borák, Kutta), kvalita překladů ekonomické literatury (Šmejkal) a organizace výroby (Sláma, Švantner, Borák). Za připomenutí rovněž stojí komentovaný přehled všeobecných i speciálních informačních pramenů o ekonomikách jednotlivých států (Svatuška). Na tomto místě lze ještě upozornit na informaci o výsledcích inventarizace základních fondů (Skolka) a na překlad recenze knihy J. Stracheye *Contemporary Capitalismus*. New York, Random House (Lumer).

Zvětšení rozsahu se projevilo především na vzrůstu překládaných článků z jiných časopisů doplňujících tematicky původní články. V tomto ročníku lze nalézt dvě novinky. Číslo 1 a 2 byla vydána jako dvojčíslo a č. 9 vyšlo jako monotematické, věnované 40. výročí Velké říjnové socialistické revoluce. V něm se lze seznámit s poměrně rozsáhlým informativním, propagačním i analytickým příspěvkem Kaigla o vlivu výstřelů „Aurory“ na vývoj ekonomické vědy se zřetelem k úkolu „vykovat ji v neúčinnější nástroj revoluční přeměny světa“, fundovanou sta. Egermayera o vývoji statistiky v Rusku a kritický rozbor efektivnosti tehdejší investiční výstavby (od Šlechty).

Příspěvek Kaigla je mimo jiné významný tím, že dosvědčuje, jak byl tento ekonom málo informován o ekonomické teorii ve světovém měřítku. Rok po vydání základního díla W. Issarda byl schopen napsat, že „buržoasní ekonomická věda v důsledku roztříštěnosti národního hospodářství zná v podstatě kromě politické ekonomie a statistiky jen tzv. podnikové hospodářství a nikdy nebyla schopna vytvořit odvětvové ekonomiky ani například v oblasti hospodářské geografie teorii rozmís.ování výrobních sil. Tyto obory mohou vzniknout jedině za vlády socialistických výrobních vztahů“ (1957, s. 696).

V témže článku lze nalézt i formulaci, že proces vývoje ekonomické teorie socialismu vedl od uznání nutnosti peněz a obchodu do fáze, „kdy se již i výrobní prostředky pokládají za zboží“ (s. 695). Této formulaci však předcházela ostrá výměna názorů na mezinárodní konferenci o produktivitě práce ve dnech 17.-18. prosince 1956 v Praze na Vysoké škole ekonomické za účasti např. B. Mince, tehdejšího ředitele Ekonomického ústavu Polské akademie věd. Tímto datem z pohledu čtenáře Politické ekonomie začala diskuse o ekonomické reformě (Petrovský).

Na konferenci měl jeden ze tří referátů A. Červinka, který se mimo jiné zabýval otázkou ekonomických stimulů růstu produktivity práce a který vyústil do závěru, že při přímém určování hlavních proporcí státem a při jeho neschopnosti určit ostatní proporce v jejich mnohotvárnosti je třeba zainteresovat výrobce na hospodaření svých podniků a přitom využívat zákona hodnoty a zboží výroby. Podniky jako hospodářsky samostatné celky musí být zainteresovány na výsledcích svého hospodaření při produkci národohospodářsky potřebných výrobků. Tato zainteresovanost musí být závislá na rentabilitě produkce.

K těmto tezím vystoupili v diskusi J. Braník, V. Kaigl, F. Oliva a O. Šik. Podle Braníka navrhované řešení znamená oslabení autority národohospodářských plánů, za-

tímco úkolem je v procesu zlepšování metodiky plánu jeho autoritu posilovat. Šik, který bude za deset let mylně hájit podle vlastních slov zainteresovanost podniků na hrubé výrobě (srovnej Šik, 1990) napadl Červinku z přehlížení materiálních zájmů celé společnosti, které vystupují v hospodářských plánech. Rozpory mezi zájmy jednotlivce a celkem není možné odstranit tím, že by byla zeslabena úloha plánu, že by byl vyvolán vznik konkurenčních vztahů mezi podniky. Podle něj je nutné dosáhnout pružnějšího plánování cen a jejich prostřednictvím působit na výrobu i nových výrobků. Podobně podle Olivy je rozhodující, kdo bude rozhodovat o cenách, zda stát jako majitel nebo podniky.

4. Závěr

V průběhu vydávání prvních pěti ročníků PE došlo několikrát k významnému narušení převládajícího způsobu tehdejšího ekonomického myšlení ve velmi malých dávkách téměř nechtěně a téměř za zády jeho protagonistů a proti jejich vlastnímu přesvědčení. Jak kritici jednotlivých článků vládnoucí ortodoxie (Kraus, Stočes, Mysliveček, Burešová, Červinka), tak i kritici této kritiky (Braník, Nikl, Oliva, Šik a do jisté míry i Kaigl), kteří varovali před důsledky takových myšlenkových excesů, byli donuceni klást si nové otázky, přeorientovat způsob svého myšlení. A spolu s nimi i čtenáři PE.

Jestliže tedy Šik později napsal, že „některých pojmů, jako např. ‚trh‘, ‚tržní mechanismus‘, ‚konkurence‘ apod. nebylo možno vůbec používat jako pojmů slučitelných se socialistickou ekonomikou a naprosto se nechápala dynamika jejich obsahu a nezbytnost jejich existence...“ (1968, s. 5), zapomněl nejen tehdy připomenout svůj podíl na tomto stavu (srovnej Šik, 1990). Stejně významné bylo i to, že byl narušiteli tehdy panující ortodoxie k tomuto promyšlení základů svého způsobu uvažování neustále nucen, byť ve formě kritiky těchto odchylek. A stejně tak tito „narušitelé veřejného pořádku“ se domnívali, že pouze přispívají k upevnění tohoto pořádku.

Lze si všimnout, že tyto zárodky jiného způsobu uvažování, nahrazující panující ortodoxii, nevznikaly jako výsledek náporu na její „tvrdé jádro“, ale spíše jako výsledek rozpracování některých dílčích badatelských programů (produktivita práce, ekonomika zemědělství a obchodu). Teprve kritika těchto krůčků vedla k jejich zobecnění a povýšení na soubor určitých významných tvrzení.

Tento velmi nezřetelný posun (téměř vždy tvrdě zatlačovaný zpět) ve zdánlivých maličkostech, ale velmi výrazný ve svém celku – od nutnosti respektovat zákon hodnoty (Kraus) k nutnosti provedení ekonomické reformy (Červinka), v očích jejich kritiků pak posun od chápání zákona hodnoty jako vztahu mezi soukromými výrobci k vyvolání konkurenčních vztahů mezi podniky (Šik) – nebyl způsoben pouze vlastními diskusemi teoretiků, ale též vlastním vývojem jak kapitalistických, tak socialistických zemí po druhé světové válce.

K jistému zobecnění tohoto alternativního přístupu došlo v následujícím ročníku PE, kde byl publikován (původní) článek buharského ekonoma Dynno Toševa (1958), který příčinu tvorby nadnormativních zásob spatřoval v podceňování zvláštností zboží formy výrobku, tj. v nerespektování požadavků spotřebitele a řešení viděl ve zvýšení pružnosti plánování, jehož předpokladem je větší samostatnost obchodních organizací, projevující se v materiální odpovědnosti kolektivu za vzniklé ztráty, případně v jeho lepším odměňování za docílené úspěchy.

Faktem též bylo, že se etablovaly společenské struktury, které začaly ve svém vlastním zájmu panující ortodoxii tvrdě obhajovat. Na výše zmíněné konferenci Šik řekl: „Všelidový zájem bude stále přesněji vyjadřován stranou a vládou a bude vystupovat nejzřetelněji v hospodářských plánech“ (viz Petrovský, 1957, s. 219).

Ukázal jsem, jak deprese 30. let uplynulého století poznamenala myšlení lidí. Za více než dvě desetiletí však došlo k výrazné změně nejen v názorech teoretiků. Nechtěně tuto změnu dosvědčuje jeden z článků o vysokoškolské výuce politické ekonomie na neekonomických fakultách technického zaměření. Jejím základním cílem mělo být „...přesvědčit studenty o tom, že přes všechny nedostatky a potíže, s nimiž se denně setkávají, má socialistická soustava obrovské přednosti před kapitalismem...“ (Sokol, 1957, s. 37). Centrálně plánovaná ekonomika přestávala ve veřejném mínění být vnímána bez všeho dalšího jako kouzelný proutek, který může řešit všechny těžkosti.

Literatura

- Politická ekonomie*, ročníky 1953, 1954, 1955, 1956, 1957.
Dejiny politickej ekonómie socializmu. Bratislava, Pravda 1987.
Holman, R. a kol.: *Dějiny ekonomického myšlení*. Praha, C.H. Beck 1999.
Kvasničková, A., Židek, N.: *Kapitoly z dějin ekonomického myšlení*. Praha, Aleko 1991.
Laski, H. J.: *Úvahy o revoluci naší doby*. Praha, Václav Petr 1948.
Lukawer, E.: *Z historii polskiej myśli ekonomicznej 1945-1995*. Warszawa, OLYMPUS 1997.
Markuš, J.: Tridsať rokov Ekonomického časopisu. *Ekonomický časopis*, 1983, č. 7, s. 636-643 (Rozhovor se Štefanem Heretikem).
Rubík, I.: Pokus o retrospektivu. *Politická ekonomie*, 1983, č. 12, s. 1322-1327.
Slavnostní zasedání redakční rady časopisu Plánované hospodářství. *Plánované hospodářství*, 1987, č. 6., s. 1.
Sojka, M.: *Dějiny ekonomických teorií (2. část)*. Praha, VŠE 1991.
Šik, O.: *Jarní probuzení-iluze a skutečnost*. Praha, MF 1990.
Šik, O.: *Plán a trh za socialismu* (III. vyd.). Praha, Academia 1968.
Vencovský, F.: *Dějiny českého ekonomického myšlení do roku 1948*. Brno, NAUMA 1997.
Winter, L.: *Na cestě k plánovitému hospodářství* (předmluva). Praha, 1935.
Z třiceti ročníků Politické ekonomie. *Politická ekonomie*, 1983, č. 12, s. 1328-1335.